

*Віктор Даниленко,
Олександр Даниленко
Іван Романюк*

«ПОВІТОВИЙ КОМІСАР»

Автори статті аналізують окремі аспекти діяльності всесвітньо відомого вченого Данила Кириловича Заболотного. Особлива увага приділена його діяльності на малій Батьківщині - Вінниччині, зокрема Ольгопільщині. Окрема увага акцентується на його лікуванні місцевого населення від інфекційних захворювань, становленні системи охорони здоров'я краю, а також як ініціатора створення у Вінниці медичного інституту.

Ключові слова: Україна, село, Вінниччина, санітарний стан, боротьба, наука, охорона здоров'я, революція.

*Viktor Danylenko
Oleksandr Danylenko
Ivan Romaniuk*

«DISTRICT COMMISSIONER»

The authors of the article analyze certain aspects of the activities of the world-famous scientist Danylo Kyrylovych Zabolotnyi. Particular attention is paid to his activities in his small homeland - Vinnytsia region, in particular, Olhopil. Particular attention is paid to his treatment of the local population from infectious diseases, the formation of the health care system of the region, and as the initiator of the creation of a medical institute in Vinnytsia.

Key words: Ukraine, village, Vinnytsia region, sanitary conditions, struggle, science, health care, revolution.

Перша світова війна і революційні події в Росії привели до могутніх соціально-економічних потрясінь. Російська імперія розпалась, але водночас почала формуватися її нова якість - під личиною радянської влади.

Як і багато інших представників ліберальної інтелігенції Росії, які критично ставилися і до самодержавного, і до буржуазного ладу, Данило Заболотний позитивно і з надією сприйняв і Лютневу революцію, і більшовицький переворот 1917 р. Він не лише відгороджувався від суспільних подій у своїй науковій і практичній діяльності, бо своє покликання, як лікаря і вченого, бачив у служінні людям.

В 1917 р. Д. Заболотний з дружиною перебував в Петрограді. Данило Кирилович продовжував працювати в Інституті

експериментальної медицини, який з Імператорського став Державним інститутом експериментальної медицини (завідував відділом епідеміології), та в Жіночому медичному інституті. Тимчасовий уряд вирішив закрити лабораторію на форті, більшовики фактично солідаризувалися з цим рішенням, хоча здійснили його лише у 1920 р.

Нова влада змушена була якоюсь мірою рахуватися з лікарями, вченими-біологами, оскільки в країні панували голод, руйнування, епідемії. Для Петрограда величезною бідою став вибух епідемії холери на початку 1918 р. Смертність була величезною, як від холери, так і від висипного тифу. Боротися з холерою, тифом можна було лише налагодивши санітарно-епідеміологічну службу.

В цей важкий час доля вкотре вирішила випробувати Д. Заболотного на стійкість і витримку. Родині скрутно жилося в Петрограді. До того ж дружина Людмила Владиславівна, котра давно хворіла на туберкульоз, почувалася в умовах місцевого клімату дедалі гірше. Тож Данило Кирилович прийняв рішення відвести її на свою батьківщину, в Чоботарку, бо в Україні і клімат кращий і прохарчуватися легше. В Києві професор на прохання академіка Володимира Вернадського і міністра освіти в уряді гетьмана Павла Скоропадського Миколи Василенка затримався у зв'язку з організацією Української академії наук, а дружина поїхала далі. В дорозі вона до всього заразилася тифом. Всього за пару годин їзди до місця призначення - Людмила Владиславівна померла. Це сталося у дорозі між с. Вапнярка і м. Крижопіль. Існує версія, що її вбили грабіжники. Але як би там не було, факт залишається фактом, що Данило Кирилович втратив кохану дружину і вірного друга. Велів не ховати, доки не приїде, плакав на могилі, заповів поховати поряд, коли помре. Місцевий священик відмовився ховати її на сільському цвинтарі через особистий конфлікт з цією мислячою, інтелігентною жінкою, яка відкрито виступала проти деяких канонів російської церкви (в радянський час її відразу приписали до атеїсток). Данило Кирилович поховав її в саду біля батьківської хати...

В грудні 1918 р. у газеті Пироговського товариства «Общественный врач» у Москві був надрукований некролог «Пам'яті Д. К. Заболотного», написаний колишнім санітарним лікарем Одеси і директором Одеської бактеріологічної станції, а в той час - завідувачем кафедри гігієни Московського університету Петром Діатроповим. Публікація з'явилася у зв'язку з одержанням повідомлення про те, що Д. Заболотний ніби-то загинув в Україні... однак чутки про дочасну смерть Данила Кириловича виявилися перебільшеннями...Хоча смерть повсякчас стояла за його спиною протягом усього життя.

Це був надзвичайно великий удар для Д. Заболотного. До цього він уже похоронив сина і брата Івана (1912).

З тих пір професор жив один. Хоча в нього було троє офіційно усиновлених дітей, а ще десятима дітьми Чоботарки він опікувався. Окрім того Данило Кирилович взяв участь у вихованні осиротілого в 1912 р. племінника Федора - сина брата Івана.

Майже дворічне перебування в Чоботарці не було для Д. Заболотного бездіяльним. Як згадував Гнат Западнюк, який знав Данила Кириловича по спільній праці в адміністрації Ольгопільського повіту на Поділлі, «у розпалі громадянської війни Заболотний не мав змоги повернутися до Петрограда ... отож, прийняв пропозицію повітової влади очолити народний комісаріат охорони здоров'я, в якому батько був народним комісаром народної освіти... Довідавшись, що і Данило Кирилович пише вірші, не без труднощів умовив професора опублікувати деякі з них у газеті повітової організації боротьбистів... Заболотний передав батькові свого щоденника, який вів у грубому зошиті в коленкорових палітурках, де зеленим чорнилом було написано: «По світах і людях». Майже всі записи у щоденнику та всі вірші були написані українською мовою і в кожному вірші він згадував Україну...» [3, с. 114-115]. «Чи довго ще чути, як стогнуть в неволі в кайданах закуті, як гине без долі козацька сила, бідніє свята Україна мила. Та ні ж бо не буде, на згубу за волю за луччу долю, за долю Вкраїни».

Як пише Алла Диба, журналістка видання «Грінченко-інформ», принципова прихильність Д. Заболотного до українства створювала навіть комічні ситуації. Коли відомого вченого-земляка, лікаря ще тільки призначили народним комісаром охорони здоров'я Ольгопільського району на Поділлі, то місцеві лікарі спершу злякалися «столичного світила» і почали перелякано повторювати вже призабуту російську мову... Аж раптом перед ними постав скромно вдягнений чоловік без натяку на зверхність і звернувся до спантеличених краян-колег напрочуд гарною українською мовою [2].

На малій батьківщині Д. Заболотний продовжував лікарську й громадсько-організаторську практику. Він організував школу, лікарні, читав популярні лекції. Одночасно боровся з епідемією висипного тифу на Поділлі, заснував першу в Україні «Хату здоров'я», публікував «Листи до селян про здоров'я», епіграфом до яких узяв слова Т. Шевченка: «Учітєся, брати мої, думайте, читайте». У цей час Данило Кирилович будував плани створення в Чоботарці гімназії, а у Вінниці - медичного факультету. В 1922 р. він писав: «Місцем, де можна було б виховувати лікарів, які жили б одним життям зі своїми хворими і розмовляли б з ними однією мовою, є, між іншим, місто Вінниця». Є дані, що в роки УНР (1919) Д. Заболотний тимчасово виконував обов'язки члена Ради Міністерства народного здоров'я і опікування [5, арк. 273].

В період революції і національно-визвольних змагань велику проблему для населення України, як і Росії та інших держав, для їх армій становили епідемії тифу. Особливо вона лютувала в 1919-1920 рр. на Поділлі і західному Правобережжі, підконтрольних українським арміям. На висипний, поворотний і черевний тиф хворіло на цій території взимку 1919-1920 рр. близько половини цивільного населення і до 90% вояків і старшин Української Галицької Армії. Близько 25 тисяч з них померло, оскільки скрізь і всюди панувала антисанітарія, армія не мала умов для профілактики, сепарування хворих і здорових, позбавлена можливості лікування.

Д. Заболотний надавав велику допомогу бійцям УГА. Для цього ним у Чоботарці був розгорнутий спеціальний лазарет.

Українська галицька армія (УГА) під командуванням генерала Мирона Тарнавського і Йосипа Микитки восени 1919 р. вела жорстокі бої з денікінською кіннотою під с. Четвертинівка. Проте найпідступнішим і смертоносним ворогом виявились плямистий і зворотний тифи, які безжально косили українських вояків. УГА розмістилась у Вінниці (столиці Української народної республіки) та її околицях. Генерал М. Тарнавський уклав мирну угоду з генералом Антоном Денікіним і віддав наказ армії рухатись на Ольгопільщину, а штабові - переїхати залізницею до Крижополя, далі через територію Молдови переміщатись у Карпати.

26 грудня 1919 р. штаб УГА перемістився до Крижополя. Населення Вінниці проводжало галичан зі слізьми на очах, оскільки вояки УГА були єдиним військом, яке не грабувало, не гвалтувало і не мордувало людей, а навпаки, захищало їх. Письменник Микола Рябий - автор повісті про Д. К. Заболотного «Чутки про смерть перебільшено» у статті «Український дух» (Літературна Україна, № 17 і 18, 2005) писав: «У неділю, 28 грудня, генерал Мирон Тарнавський зі штабними старшинами... приїхали до Чоботарки. У хаті Данила Кириловича Заболотного застали Миколу Дмитровича Леонтовича. Професор Заболотний порадив генералові негайно, якщо є така можливість, перевезти генерала Йосипа Микитку з Вінниці до Чоботарки, тут він уже розгортає лазарет, а також налагоджує санітарно-епідемічну службу в селах Чоботарської волості». Під кваліфікованим наглядом Д. Заболотного генерал Й. Микитка одужав і 15 січня 1920 р. приступив до виконання своїх обов'язків.

На превеликий жаль, трагічна доля судилася частині вояків УГА: спочатку вони опинилися в першому більшовицькому концтаборі під Москвою, де тогочасні «денацифікатори» розстріляли генерала Й. Микитку, а півтори сотні старшин потопили в Білому морі навпроти Соловецького кремля. Розстріляли більшовики і композитора

Леонтовича. Данило Кирилович зазнав принизливих допитів чекістів.

Але Мирон Тарнавський - це не єдина військова особа з якою зустрічався у 19-20-х роках Данило Кирилович. Відбулася в нього зустріч також із Семеном Яковичем Заболотним, сином свого двоюрідного брата. Семен Заболотний був повстанський ватажок, отаман повстанських Чорноморських козаків, Балтсько-Ольгопільського повстанського загону, командир полку чорних гайдамаків, керівник 5-го району Південної повстанської групи, полковник армії УНР. Попри те, що у свій час це ім'я гриміло повсюди, нині, як констатує одеський дослідник життєвого і бойового шляху отамана О. Янчук, «сьогодні навряд чи знайдеться хоч один науковець, який зможе бодай що-небудь розповісти про цю людину. Хоча на початку 20-х років на півдні важко було знайти людину, яка б не чула про отамана Заболотного. Про нього написано книгу, знято повнометражну кінострічку - річ нечувана, коли врахувати, що українське совєтське кіно було лише в самому зародку. Важко повірити, але далеко не кожному з червоних командирів-переможців у громадянській війні - приділялося стільки уваги».

Це й же автор відзначає, що «достатніх документів про життя отамана Заболотного, на жаль, відшукати не вдалося. Проблемою є навіть встановлення його справжнього імені, оскільки в більшості авторитетних джерел він фігурує саме як "отаман Заболотний"».

У цьому зв'язку досить інтригуючим виглядає припущення М. Рябого, який вважав, що під іменем отамана Заболотного приховувався молодший брат вченого Іван Заболотний. Однак фактичних підстав для такого припущення немає.

Зокрема, письменник не враховував ту обставину, що останній помер в Одесі ще у 1912 р. Також М. Рябий, посиляючись на усну інформацію із відомчого архіву органів держбезпеки, стверджував, що батьківщиною отамана було село Ставки Піщанського району Вінницької області [4, с. 32].

Проте дослідникам відомо про «візит» саме отамана Заболотного до Ольгополя, в якому на посаді повітового народного комісара охорони здоров'я працював тоді його знаменитий дядько. В робочому кабінеті Данила Кириловича вони прогомоніли віч-на-віч дві години, після чого отаман наказав своїм козакам привселюдно покарати професора шомполами за службу більшовикам. У майбутньому ця подія послужила приводом для звинувачення отамана у надмірній жорстокості та антигуманності. Однак, як стверджує дослідник біографії Д. Заболотного професор Василь Шендеровський, «виявляється, що професор Заболотний сам попросив так учинити, аби чекісти не мали підстав обвинуватити його у зв'язку із петлюрівцями»[6,с.99].

А підстави для цього, виявляється, були: хоча б той факт, що у 1937 році енкаведисти спалили унікальний щоденник вченого «По світах і людях» «як пропагуючий націонал-буржуазні погляди»...

Не зважаючи на те, що родина Данила Кириловича, зокрема брат Іван, брала участь у політичному житті, сам професор намагався займатися переважно наукою. Проте учений зі світовим ім'ям об'єктивно ніяк не міг залишатися осторонь політичного життя, враховуючи час, у який жив Данило Кирилович.

А час був дуже складний. Військово-політична, соціально-економічна й епідемічна ситуація в Україні в період бурхливих революційних подій була вкрай незадовільною.

Важливо зазначити, що в цей період учений ще вірив у декларації, плани і наміри нової влади, у те, що його рідна Україна одержала нові можливості для соціального і національного розвитку. Цьому він всіляко намагався сприяти і допомагати. Свої лекції в медичному інституті він став читати українською мовою. А найяскравіше його політична позиція проявилася у листі, адресованому народному комісару освіти УСРР та завідувачу Подільською губнаросвітою, написаному Д. Заболотним у лютому 1921 р. Лист віднайдений дослідниками у Вінницькому обласному архіві. Він незаперечно свідчить про глибокий патріотизм і безмежну любов ученого до своєї землі, до України і її народу. У ньому Данило Кирилович обґрунтовує необхідність організації у Вінниці вищого медичного навчального закладу.

Відзначаючи гострий дефіцит лікарських кадрів у Росії й Україні, Данило Кирилович писав: «Стан медичної справи на території бувшої Російської держави завжди був значно гірший за такий же в Західно-Європейських державах. Особливо різко такі відмінності спостерігались в Україні, де відносна кількість лікарів і шпитальних ліжок в зв'язку з загальною кількістю населення була значно меншою, ніж в інших місцевостях бувшої Російської держави, не дивлячись на більшу скупченість населення в Україні. Стан медицини в Україні ще більш погіршується тим, що чисельні лікарі в Україні зовсім або дуже мало знайомі з життям і звичаями народу, серед якого вони працюють, не знають мови цього народу і тому можуть прожити серед нього усе життя своє, але бути до нього чужими по способу мислення і по своїй мові».

Торкаючись змін після революції, Данило Кирилович зазначав: «Що ж торкається України, то до трьох раніше існувавших університетів з медичними факультетами - у Києві, Харкові і Одесі добавилось лише два - у Єкатеринославі, з викладанням російською мовою, і Київський Державний Український університет. Таким чином, за три роки революції успіхи у медичній освіті в Україні по якості і по кількості значно меншій, ніж у інших частинах колишньої Російської держави... Треба до цього додати, що у рідній нам

Галичині, Північній Буковині і українських частинах Польщі, Чехословаччини і Бесарабії зовсім немає вищих і навіть середніх медичних шкіл, де б слухачі навчалися рідною мовою.

Місцем, яке можливо було б пристосувати задля виховання таких лікарів, котрі жили б одним життям зі своїми хворими і розмовляли б з останніми їх власною мовою, уявляється, між іншим, осередок північно-західної частини правобережної України - Вінниця. Дійсно, цьому сприяє ціла низка нагодних обставин: кількість великих лікарень, відносно дешеве життя, нагадуючи про маленькі університетські міста Німеччини і, крім того, географічне положення - недалеко від польської Волині, Галичини й Бесарабії, всі ці країни, а також більше віддалена Закарпатська Україна будуть відчувати вплив Вінниці і будуть направляти сюди своїх синів задля навчання на лікарів та природників. Завдяки цьому Вінниця поступово стане важливим медичним і взагалі науковим осередком України».

Розкриваючи перспективи розвитку вищої освіти у Вінниці, Данило Кирилович писав про те, що маючи базові кафедри медичного факультету і відкривши декілька додаткових можливо створювати природознавчий, сільськогосподарський та інші факультети. На завершення вчений висловлює думку, з якою жив усе життя: скрізь і всюди ширити слово Великого Кобзаря. «Необхідно до цього додати, - писав народний шанувальник Тараса Шевченка, - що у березні цього року виконується шістдесят років з дня смерті славного борця за свободу рідного пригнобленого народу, за його поневолену мову і культуру, борця за звільнення рідного краю з під панського централізованого ярма Т. Г. Шевченка. Вочевидь, потрібно увіковічнити пам'ять створенням у Вінниці «Українського Державного факультету» імені Т. Г. Шевченка, де б потомки цього поета-борця навчалися на його рідній мові, на які він сам протягом свого життя не завжди міг вільно розмовляти»[1, арк.206-208 зв].

З листа постає той Д. Заболотний, яким він був у юності у своїх віршах. В ньому - глибинна сутність Великого Українця, його природна ментальність, яку зберіг він, хоча багато років прожив за межами України. Цей лист показовий тим, що Україна Д. Заболотного постає в нього як суб'єкт історичного процесу, самостійна і самодостатня. Автор бачить її соборною і єдиною, з «рідною Галичиною і Північною Буковиною, українськими частинами Польщі, Чехословаччини і Бесарабії». Д. Заболотний звертав увагу на те, що молода держава, а він непередбачливо ще вірив і в її радянську форму, потребуватиме великої кількості кваліфікованих кадрів, в тому числі медичних. Він був твердо переконаний, що кадри спеціалістів мають бути знайомі з життям і звичаями народу, серед якого вони будуть працювати, що вони мають знати мову рідного народу».

Лист Д. Заболотного засвідчував, що і в молодості, і в солідному віці він залишався вірним ідеям боротьби за соціальне і національне визволення свого народу. На початку 1920-х років він ще вірив і надіявся на конструктив радянської влади, на те, що вона діятиме в інтересах простих людей. Однак цей лист дисонує з іншим документом, іншою заявою Данила Кириловича, що відноситься до середини 1920-х років і стосується становища інтелігенції в СРСР. Там інша тональність, інша внутрішня динаміка. Про це - пізніше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (ДАВО) ф.254, оп.1, спр.3, арк 206-208 зв.
2. Диба Алла. «Батько-фершал» Грінченко-інформ, 2016, 13 грудня // [Режим доступу]: <http://grinchenko-inform/kubq/edu/ua/batko-fershal/ZEWgNHZBy5c>
3. Западнюк В. «Царить в законі розбійня». Невідомі сторінки з життя академіка Данила Заболотного // Київ, 1999, № 3-4, с. 114-118.
4. Рябий М.О. Чутки про смерть перебільшено: повість (нова редакція). - Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 262 с.
5. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), ф.1604, оп.2, спр.4, арк.273.
6. Шендеровський Василь. Нехай не гасне світ науки / За ред. Е.Бабчук. - К: Смолоскипи, 2004 - 411 с.